

ГІПОТЕЗИ. ВЕРСІЇ

Володимир Пархоменко

РОЗГАДАНО МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ ЛІТОПИСНОГО МІСТА ЯРИШЕВА?

У Літопису Руському за Іпатіївським списком згадано місто Яришев, місце розташування якого досі напевно не відоме. За гіпотезою Леоніда Махновця, він міг бути розташований на місці сучасного села Глинська Роменського району Сумської області. Щодо цього в статті висловлюються сумніви. В той же час звертається увага, що на відстані 3 км на північний захід від центру сучасного Глинська та 700м від його царини є велике городище часів Київської Русі, яке за розмірами города перевищує більшість городів найзначніших міст Русі. Його назва не збереглася. Висловлюються припущення, що зазначене городище може бути місцем колишнього розташування літописного Яришева, та аргументи на користь того, що місто Яришев було знищене татарськими ордами Батия, після чого більше не відроджувалося.

Ключові слова: Літопис Руський, Яришев, Глинськ, городище, Батий.

Як вказує запис у Літопису Руському, 6 серпня 1149 року Юрій Долгорукий, йдучи з військом від Новгород-Сіверського на Переяслав та Київ, «*став коло [города] Яришева. І туди до нього приїхав Святослав Ольгович¹, на Спасів день, і при цім Святослав позвав його до себе на обід, і, тут пообідавши, вони роз'їхалися. А на другий день [тобто 7 серпня], у неділю рано, коли сходило сонце, родилася у Святослава Ольговича дочка, і нарекли її в хрещенні ім'ям Марія. І сказав Ольгович Святослав Юрієві: «Брате! Се нам ворог усім - Ізяслав². Він брата нашого вбив». У той же день [8 серпня] пішов Юрій наперед з воями своїми».*

Місто Яришев, наскільки відомо, більше в жодних давніх документах, що збереглися до наших часів, не згадується. Про якийсь сучасний населений пункт з назвою Яришев на відповідних територіях сьогодні не відомо. Міста Ніжин, Прилуки, Ромни вже тоді існували, фактично, під своїми сьогоднішніми назвами чи близькими до них. Тож у науковців, інших читачів Літопису Руського виникає цілком слушне запитання: де у XII столітті розташовувалося руське місто Яришев?

Дослідник Леонід Махновець (мабуть, розрахувавши шлях Юрія Долгорукого) припустив, що Яришев - то «*г(ород) у Переясл(авській) з(емлі), можливо, на л(івому) бер(езі) Голинки (права притока Сули); нині, гіпотетично, село Глинське (городище Замок, за 5- 6 км на північний Схід від села Ярошівки) Роменського району Сумської області*»[^].

Гіпотеза ця виглядає, на наш погляд, не дуже обґрунтованою, адже струмок, на якому виник і розташований Глинськ, називається Глиняк, а не Голінка. Хоча струмок Голінка справді існує, але він впадає в Сулу 10 кілометрами нижче за течією. Поблизу струмка Голінка розташоване також згадане Л.Махновцем село Ярошівка, співзвучне за назвою з літописним Яришевом. Однак... Ярошівок на Лівобережжі багато, не одна є і в околицях Глинська. Крім того, наскільки відомо, в Ярошівці Роменського району та її найближчих околицях відсутні сліди якого-небудь давнього городища.

Сам Глинськ, можливо, й можна було б гіпотетично вважати колишнім Яришевом. Там, на горі Замок над Сулою, є сліди укріпленого пункту збудованої за часів Володимира Великого Посульської оборонної лінії - скоріш за все острога. Місцина, де

© Пархоменко Володимир Григорович - краєзнавець (м.Київ).

було те укріплення, має площу близько 1 га. Там знайдено ковані наконечники стріл часів Київської Русі, металеві елементи кінської зброї тих часів. Навколо гори розташовувався посад, де, відповідно, жили торговці та ремісники. Все це було оточено з одного боку річкою, а з інших - густим дубовим лісом⁴...

На сусідньому з горою Замок узвишші досі добре збереглися могилки (кладовище), де в захороненнях археологами знайдено предмети культури сіверян X століття та полян XI століття⁵. Жителі київських околиць - поляни могли потрапити на ці далекі тоді від Києва сіверянські землі хіба як вояки, що несли прикордонну службу в складі залоги Глинського острога.

Усе це свідчить про те, що місто на місці теперішнього Глинська за часів Київської Русі існувало і могло б, загалом, розглядатися, як гіпотетичний Яришев.

Однак виникає запитання: чому воно, не зникаючи як поселення аж до наших часів, мало би змінити свою назву Яришев на іншу? Вже згадані та інші розташовані навколо тогочасні руські міста свої назви зберегли. Глинськ під своєю сучасною назвою згаданий в письмовому джерелі від 1320 року - за 81 рік від татарської навали. Хіба б за цей час могла забутися і бути замінена назва значного поселення? Тим, хто вважає, що так, могла, вкажу на те, що назва цього самого Глинська не була втрачена протягом ще тривалішого часу від сплюндрування і знелюднення Лівобережжя страхітливими набігами орд кримського хана Менглі Геряя наприкінці XV століття і аж до повторного освоєння і заселення цих земель з кінця XV століття.

Але ще більший сумнів відносно того, що Яришев - Глинськ, виникає в зв'язку з тим, що всього лише за 3 км на північний захід від центру сучасного Глинська і за 700 м від його теперішньої царини розташоване городище значно більшого міста, назва якого справді втрачена⁶, але який, як здається, має більше підстав вважатися гіпотетичним Яришевом. Порівняно з ним Глинськ часів Київської Русі, що був відділений від того міста лісом, виглядає простим сторожовим постом при ньому.

Городище гіпотетичного Яришева розташоване на відокремленому плато з крутими, порослими травою схилами. По всьому контуру, крім перешийка, що з'єднував його з основним платом, воно має круті порослі травою схили. А згаданий перешийок перетнутий штучно викопаним ровом шириною до 20 м. Глибина рову тепер близько 2 м, а могла сягати і 5 м.

Площина городища є похилою від основного плато в бік річки Мала Локня. За вимірами автора, його довжина по схилу становить 485 м, а ширина - 340 м. Нижній край городища здіймається над рівнем річки на 19 м, а верхній - на 39 м. Отже, перепад висот на городищі становить 20 м. Відповідно, усереднений кут нахилу площини городища в зазначеному напрямі дорівнює приблизно 24 градусам. Тому будівлі на цьому давньому поселенні мали б розташовуватися терасами.

Гіпотетичний Яришев, розташований на тому городищі, було оточено земляними оборонними валами, висота яких, за аналогією зі схожими та детальніше дослідженими городищами, могла сягати 5-8 м. Ще в 1786 році дослідник Афанасій Шафонський⁷ бачив залишки гіпотетичного Яришева як стару земляну фортецю-город. Наприкінці XIX - на початку XX століття, за дефіциту ріллі, ті вали були розрівняні й заорані. В 1926 році роменський дослідник Михайло Семенчик саме так і зазначив: «Городище заорюється»⁸.

Щоб якось оцінити розміри гіпотетичного Яришева і потім порівняти його з розмірами давніх руських городів, вкажемо для початку, що периметр його городища, за сучасними вимірами, становить 1450 м. Він був дещо більшим до того, як невелика частина території городища була зрізана під час будівництва дороги від Глинська в напрямку села Хоминці в 1950-х роках.

Як зазначав дослідник стародавніх городищ Київщини, Полтавщини, Чернігівщини та Курщини Д.Самоквасов⁹, «городища в більшості мають розмір 300-500 аршинів (213-355 м) периметру, але зустрічаються менші до 200 (142 м) і більші до 1000 аршин (711 м) периметра. Таку ж величину мали міста давньої Русі». Так, усього лише близько 350 м периметра, в 4 рази менше, ніж городище гіпотетичного Яришева, мали укріплення в стародавніх руських княжих містах Чернігові, Путивлі, Новгороді-Сіверському, Вишгороді.

Сьогодні площа городища становить близько 14 га, які використовуються під сільгоспугіддя. Як вказує С.Павленко¹⁰, за козацьких часів такою була площа Батуринської фортеці - однієї з найбільших на Лівобережжі, адже Батурин був столицею України. Типова площа тодішніх фортець становила 1,5-2 га, зрідка 8-10 га. Наприклад, Ніжинська фортеця займала 6 га, а Переяславська - 8 га¹¹.

Таким чином, виходячи з наведених вище оцінок, гіпотетичний Яришев в околицях теперішнього Глинська належав до числа найбільших у Київській Русі міст - він був навіть більшим за Переяслав. Міг би він бути і серед найбільших у Гетьманщині, якби дожив до тих часів. Однак, судячи з археологічних знахідок, сліди культур, пізніших за сіверянську культуру часів Київської Русі, на городищі гіпотетичного Яришева не трапляються. Для порівняння зазначимо, що на городищі укріплення, розташованого безпосередньо в Глинську, і на території Глинська взагалі знаходили предмети часів Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини.

Отже, гіпотетичний Яришев був містом значно потужнішим, ніж сучасне його укріплення і поселення на місці теперішнього Глинська. Чому ж він раптом припинив своє існування?

Подано повністю запис А.Шафонського про місце, яке ми пропонуємо вважати городищем гіпотетичного Яришева, зроблений у 1786 році: *«Під городом Глинськом, за одну версту 348 сажнів від нього, в полі, в урочищі Вольвачівка, на дорозі, що йде з Глинська в Прилуку, на річці Малій Локні стоїть земляна фортеця довжиною 250, шириною 178, а за контуром 1 верста і 334 сажні. Вал ще досить високий, особливо від рову, всередині вже він багато де розораний. Навколо всієї фортеці йде рів і за ним ще один менший. Вся фортеця до річки Локні полога. **В багатьох місцях ще видно кості людські**».*

Виглядає так, що гіпотетичний Яришев був кимось захоплений, а його населення винищене. Коли ж і ким?

У 1245 році територією України проїжджав італійський мандрівник Плано Карпіні, прямуючи до столиці Орди. Нагадаємо, що татаро-монголи захопили Посулля разом з Глинськом у 1239 році, тобто за 6 років до того. Так от, у своєму подорожньому щоденнику італієць тоді записав:

«...Татари пішли проти Русі і вчинили велике вбивство в Руській землі, зруйнували міста і фортеці і вбили людей... Тому, коли ми їхали через ту землю, ми натрапили в полі на велику кількість голів і кісток мертвих людей».

Все це змушує пригадати неодноразово цитовані рядки з джерела «Менда бейлу»¹²:

«Щоразу, наступаючи на великі міста, татари спочатку нападають на малі поселення в їх околицях, захоплюють там людей і використовують їх при осадних роботах. При цьому віддається наказ, щоб кожен кінний воїн неодмінно захопив десять чоловік. Кожен з цих людей зобов'язаний набрати певну кількість сіна, дров, землі чи каменів... Під фортецею (яка татарам не здалася! - Авт.) люди кидають у рів навколо городських стін те, що вони принесли, і цим завалюють рови, після чого їх зарівнюють і до стін підтягують катапульти.

Коли городські стіни проломлені, татари, прорвавшись у город, убивають там абсолютно всіх безжально».

Отже, побачене А.Шафонським на місці гіпотетичного Яришева можна вважати свідченням того, що жителі цього значного сіверянського добре укріпленого поселення під час вторгнення татар в 1239 році в межі Переяславського князівства вчинили татарам героїчний опір і були винищені. Укріплення і поселення на тому місці були зруйновані татарами і після того більше не відроджувалися, бо якби вони були відроджені, поселенці прибрали б людські кістки з території. Століттями руїни Яришева стояли пустою, тому й ім'я значного колись міста загубилося у віках... Власне, як ім'я Трої чи Ольвії, назви яких за результатами розкопок встановили археологи новітніх часів.

Доля ж Глинська могла виглядати по-іншому. Можна уявити, що його укріплення було зайняте татарами без особливих зусиль, а населення було не винищене, а разом з населенням інших навколишніх поселень використане при осаді гіпотетичного Яришева, як це описується в «Менда бейлу». Уцілілі глиняні повернулися до своїх осель, щоб стати данниками татар.

Таким чином, маємо літописну назву міста киеворуських часів - Яришева, місце розташування якого сьогодні забуте. Однак Л.Махновцем висловлено думку, що він розташовувався на місці сьогоденного села Глинська, що на Сумщині. З іншого боку, в околицях Глинська маємо сліди потужного міста, що за низкою ознак припинило своє існування під час Батиєвого нашествия 1239 року і назва якого втрачена. То чи не є описане тут городище поблизу Глинська місцем розташування того самого таємничого Яришева? На наш погляд, у істориків та краєзнавців є чимало підстав уважно поставитися до цієї версії.

1. Святослав Ольгович на той час був князем Новгород-Сіверським.
2. Бяслав - тодішній Великий князь Київський.
3. Літопис Руський за Іпатіївським списком в перекладі Леоніда Махновця. Географічний покажчик. <http://izbornyk.org.ua/litop/lit33.htm>.
4. Пархоменки В. та О. Нарис історії Глинська. 2005.
5. Моргунов Ю.Ю. Древнерусские памятники поречья Сулы. Курск, 1996.
6. Кожен може оглянути супутниковий фотознімок того городища, знайшовши його через Інтернет-програму Google Earth за координатами 50°37'45,64" північної широти та 33°17'41,52" східної довготи.
7. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. Киев, Университетская типография, 1851.
8. Семенчик М. Археологічні розвідки на Посуллі. 1927 рік. // Науковий архів Інституту археології ВУАК, №116/17а.
9. Самоквасов Д. Северская земля и северяне по городищам и могилам. Москва, Синодальная типография, 1908.
10. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2008.
11. Пляшко Л. Подорож до міста XVIII ст. Київ, 1980.
12. «Менда бейлу» (буквально «Повний опис татар, 1221 рік») - нотатки китайського мандрівника, південносунського посла при татарському наміснику в Північному Китаї.

В Летописи Русской по Ипатьевскому списку упоминается город Яришев, месторасположение которого до сих пор не установлено. По гипотезе Леонида Махновца, он мог быть расположен на месте современного села Глинска Роменского района Сумской области. Относительно этого в статье высказываются сомнения. В то же время обращается внимание на то, что на расстоянии 3 км на северо-восток от центра современного Глинска и 700 м от его околицы есть большое городище времен Киевской Руси, которое по размерам города превышает большинство самых значительных городов Руси. Название его не сохранилось. Высказываются предположения, что указанное городище может быть месторасположением летописного Яришева, и аргументы в пользу того, что город Яришев был уничтожен татарскими ордями Батыя и больше не возрождался.

Ключевые слова: Летопись Русская, Яришев, Глинск, городище, Батый.

The Ruthenian Chronicle in its Hypatian variant mentions the town of Yaryshev whose location is still unknown for sure. According to Leonid Makhnovets' hypothesis it could have been located at the place of today's village of Hlynsk in Romny Raion, Sumy Oblast. There are certain doubts expressed in the article with this regard. At the same time, it is brought into view that there is a large ancient site of the Kyiv Russ epoch located three kilometers to the north-west from today's Hlynsk center and 700 m from the village's outskirts. By its size, the site exceeds the majority of the most significant cities of Russ. Its name is not preserved. An assumption is made that the site could be the place where ancient Yaryshev was located, as well as arguments to support the fact that the city was destroyed by Baty-khan's tartar hordes and never reborn again.

bywords: Ruthenian Chronicle, Yaryshev, Hlynsk, ancient site, Baty-khan.